

РОЛЬ ЦІННІСНИХ ЧИННИКІВ У ФОРМУВАННІ СТАБІЛІЗАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ

Палітра можливостей соціального вибору і суспільних взаємодій сьогодні надзвичайно різноманітна й колоритна. Проте феномен нестабільності економічного розвитку стає візитною карткою сучасності, явище соціально-економічної турбулентності (економічного) втягує до круговороту національні держави, регіони і кожну людину⁶⁸. Суспільне невдоволення процесами глобалізації, з якими ще недавно були пов'язані надії на процвітання і суспільний успіх, наростає. З'ясувалося, що, незважаючи на післякризову тенденцію економічного відновлення, вони генерують глибоке соціальне розшарування, поведінкові девіації, конфліктність, які підривають цивілізаційне підґрунтя суспільного господарства, породжують низку глобальних викликів і загроз. Військове вторгнення Російської Федерації на територію України стало одним із таких викликів для існуючого глобального політико-економічного порядку, каталізатором загальної суспільної процесуальності.

Неналежне усвідомлення змісту і причинно-наслідкових зв'язків суспільно-економічної процесуальності закриває можливості її ефективного упорядкування, підсилює загальну синергію невизначеності і транслює її в майбутнє. Втім, адекватним орієнтиром успішного суспільного господарювання є забезпечення збалансованого економічного розвитку. Реалізація його принципів можлива на підґрунті інституційної архітекτονіки як фундаментальної сукупності суспільних інститутів та інституцій у співвідношенні з їх сутністю і загальним історичним планом розбудови цілісної соціальної системи⁶⁹. Можна зазначити, що інституційна

⁶⁸ Гесць В. М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку. Київ: Академперіодика, 2020.

⁶⁹ Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / под ред. д.э.н. А.А. Гриценко. Харьков: Форт, 2008. С. 9.

архітектоніка господарювання є мистецтвом постійного відновлення гармонії з хаосу через процеси творчого з'ясування й відтворення механізмів рівноважного функціонування та сталого розвитку економічної системи.

Проблемами врівноваженого економічного розвитку опікувалося багато дослідників – представників всесвітньо відомих наукових шкіл. У межах сучасних загальних підходів фахівці виокремлюють теорії економічної бази (Economic Base Theory), сировинну теорію (Staple Theory), теорію секторів (Sector Theory), теорію полюсів зростання (Growth Pole Theory), неокласичну теорію зростання (Neoclassical Growth Theory), теорію міжрегіональної торгівлі (Interregional Trade Theory), теорію товарного циклу, підприємницькі теорії (Entrepreneurship Theories) тощо⁷⁰. Втім, сьогодні з'ясування механізмів рівноважного функціонування і сталого економічного розвитку потребує формування нової методології, яка зі свого боку має ґрунтуватися на відповідній системі суспільних цінностей.

Адже становлення на рубежі століть інформаційного суспільства з осередком у формі мережевої економіки ознаменувало початок глобальної модифікації системи економічних відносин і законів. Така модифікація значною мірою обумовлена новітніми технологічними зрушеннями і новаціями в інформаційно-комунікаційній сфері, але за своєю глибинною суттю має ціннісний характер і пов'язана з необхідністю творчого осмислення нової соціально-економічної картини світу. Проте пропонується сьогодні традиційна інтерпретація такої картини у формі «нового світового економічного порядку»⁷¹ в контексті можливостей поступального розвитку соціуму на всіх рівнях, від окремої людини до глобального соціуму – універсуму, вселяє аж ніяк не оптимізм, але непереборну тривогу і розгубленість.

⁷⁰ Морошкина М. В. Теории экономического развития и новые теории регионального роста. URL: http://resources.krc.karelia.ru/krc/doc/publ2009/Innov_razv_036-40.pdf

⁷¹ Савельев Е., Сергей Ю. Ordnung, или новый мировой экономический порядок. 29. 01.2010. URL: https://zn.ua/EDUCATION/ordnung_ili_novyy_mirovoy_ekonomicheskii_poryadok.html/

З'ясувати зміст і складові механізмів суспільно-економічної стабілізації та ціннісну платформу відновлення засад сталого економічного розвитку за умов новітніх глобальних викликів є метою цього дослідження.

При порівнянні і виборі рішень соціум завжди спирається на систему цінностей (соціальних установок) – сукупність сформованих думок про значення для життєдіяльності суб'єктів оточуючих їх природних й суспільних об'єктів. Одним із піонерів у вивченні системи соціальних цінностей вважається М. Рокіч, який в кінці 1960-х – на початку 1970-х років здійснив їх класифікацію, виділивши термінальні, або кінцеві (цінності-цілі), та інструментальні (цінності-засоби) цінності. У вдосконаленому вигляді така система використовується сьогодні у філософії і соціології для теоретичного осмислення життєвих установок і моніторингу суспільних настроїв у соціумі.

В економічній теорії інструментарій ціннісного аналізу (зокрема, модель рівноважного функціонування та сталого економічного розвитку) було сформовано в надрах класичної політичної економії і сьогодні, він з необхідністю вимагає оновлення й відновлення для належного вивчення нових феноменів господарського буття, оволодіння механізмами економічної стабілізації, ефективного управління процесуальністю в напрямку формування гармонійної інституційної архітекτονіки. Адекватну платформу для відтворення законів економічної гармонії засновує інститут економічної цінності як економічного блага (умови і результату людської господарської діяльності), що має певну корисну форму та в процесі суспільного обміну виступає в трійчій визначеності вартості, граничної корисності і ціни. Логікою своїх перетворених форм інститут економічної цінності відображає історичний процес формоутворення буття економічного простору-часу як розгортання генетичної конституції (генотипу) соціально-економічної системи – ціннісного механізму, що забезпечує спадкоємність її

рівноважного функціонування і сталого розвитку на кожному з етапів суспільного вибору⁷².

Гармонійність функціонування і розвитку господарського соціуму досягається на шляху оптимального поєднання процесів самоорганізації та організації його первісних елементів – інститутів, найважливішим з яких є людина, творча особистість, яка духовно відображає і діяльно відтворює органічну єдність природного і соціального життєвих начал. При цьому процеси господарської самоорганізації генерують сукупність суб'єктивних ціннісних установок (економічних оцінок), що відбивають закономірності функціонування буття економічного простору, які зі свого боку мають прообразом закони самоорганізації природних систем і притаманні будь-яким формам життєдіяльності. Соціальна ієрархія ранжує зазначену сукупність цінностей в напрямку реалізації основної цільової функції господарювання, перетворюючи всю різноманітність форм самоорганізації на власне систему – органічну, упорядковану соціально-економічну цілісність, що розвивається в часі.

Проте форми владної суспільної ієрархії лише тоді здатні забезпечити системну цілісність і гармонійність господарських зв'язків і відносин, якщо ґрунтуються на ієрархії соціально-економічних цінностей, яка спрямовує зусилля всіх господарюючих суб'єктів у русло реалізації суспільного блага. Саме такі владні ієрархічні структури відповідають істинній природі соціально-економічних інститутів. Дійсно, ієрархія первісно (в перекладі з давньогрецької) трактується як «священна влада»⁷³, що забезпечує розташування частин або елементів цілого в порядку від вищого до нижчого; тобто владна господарська ієрархія у згорнутому вигляді містить механізми як власне організації, так і самоорганізації суспільної системи.

Існує думка, що ієрархія як форма організації «вертикальних» відносин панування-підпорядкування і мережеві структури як спосіб самоорганізації

⁷² Артемова Т. И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. Київ: Основа, 2006. С. 258–312.

⁷³ Современная западная социология. Словарь. Москва.: Изд-во политической литературы, 1990. С. 113.

«горизонтальних» зв'язків господарського обміну є атрибутами соціальних систем та еволюціонують, видозмінюючись одночасно з ними. У широкому сенсі такий підхід може бути використаний при дослідженні суті історичних форм організації та етапів розвитку системи суспільного господарства. Втім, поняття "мережева економіка", "мережеві структури в економіці" стали активно вживатися у наукових і суспільних колах з другої половини 1990-х років для характеристики нової якості господарської реальності у зв'язку із зростанням значущості інформації як специфічного економічного ресурсу.

Мережа є збірним поняттям, яке потрапило до економічної теорії, соціології з математики, теорії інформаційних систем, матричної алгебри, теорії мережевого планування і управління, геодезії, картографії та інших наук. Незважаючи на суперечливість трактувань цього поняття в сучасній мовній культурі, в цілому воно відображає той факт, що система суспільного господарства зазнає другу (після формування буття ринкового простору) глобальну ціннісну модифікацію, пов'язану із зародженням інформаційно-цифрового суспільства, в якому науково-технічний та економічний розвиток все більше обумовлюється виробництвом знань⁷⁴. Кризовий стан сучасної загальнотеоретичної економічної науки є основною причиною її неувagi до стрімких змін, що намітилися в розвитку господарюючого соціуму на рубежі століть і тисячоліть⁷⁵. «Поняття інформації в мейнстрімі якщо й не ігнорується зовсім, але відтиснуто на периферію. У цьому немає нічого дивного, якщо взяти до уваги базові гіпотези неокласичної теорії»⁷⁶, – зазначає у зв'язку з цим Ж. Сапір. Слід зауважити, що інформаційна складова господарського розвитку частково отримала відображення в економічній науці, про що свідчать заслуги нобелівських лауреатів Дж. Стіглера, Дж. Стігліца, Дж. Акерлофа, А. Спенса. Однак і сьогодні актуальним залишається

⁷⁴ Артёмов Т. И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. С. 192–193.

⁷⁵ Там само. С. 7–10, С. 367; Артёмов Т. И. Методологічна анатомія глобальної фінансово-економічного кризи. *Економічна теорія*. 2011. № 2. С. 16–33.

⁷⁶ Сапир Ж. Экономика информации: новая парадигма и ее границы. *Вопросы экономики*. 2005. № 10. С. 4.

вислів Дж. Стіглера про те, що «інформація займає лише жалюгідну халупу в місті економічної науки»⁷⁷.

Слід визнати, що реальність інформаційно-мережевої економіки упродовж останніх 30 років найбільш активно досліджувалася представниками соціології, історії, психології, фахівцями в галузі синергетики, комп'ютерних, біо- і нанотехнологій, інших сфер знання. Як правило, вони не володіють спеціальним інструментарієм економічного аналізу; втім, їхні напрацювання наполегливо свідчили про те, що людство стоїть на порозі глобального суспільно-економічного вибору, результати якого визначатимуть його історичні долі. На особливу увагу в цьому зв'язку заслуговують міркування авторів інформаційної теорії вартості⁷⁸. Царство мережевої економіки формується комп'ютерними комунікаціями, які забезпечують не тільки повсюдне поширення інформації, але і пов'язування життя в єдине ціле, відзначав свого часу К. Келлі. Мережева економіка здійснює докорінну глобальну перебудову нашого життя; у неї є свої унікальні можливості і абсолютно нові правила. Ті, хто грає за ними, будуть процвітати, а ті, хто їх ігнорують, – загинуть. Сформульовані представниками інформаційної теорії вартості закони мережевої економіки наведені в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Закони (правила організації) мережевої економіки

Закони мережевої економіки	Коротке пояснення змісту
Закон комунікацій	відбиває тенденцію загального суб'єктно-об'єктного об'єднання («усе з'єднується з усім»)
Закон повноти	відбиває тенденцію збільшення цінності «мережевого продукту» при його повсюдному поширенні аналогічно «ефекту факсу», адже цінність «мережевого продукту» (на відміну від товару в традиційній ринковій економіці) визначається не рідкістю і затратами праці, а технологіями масового клонування
Закон експоненційного	відбиває механізми функціонування технологічної

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Провідними представниками інформаційної економіки та інформаційної теорії вартості є М. Кастельс, Т. Сакайя, Е. Тоффлер, К. Келлі, К. Нордстрем, Й. Ріддерстрале, О. Бард, Я. Зодерквіст та багато інших соціологів і футурологів.

(нелінійного) економічного зростання	системи за алгоритмами біологічного зростання
Закон переломних точок в механізмах самоорганізації мережі	відбиває правило, згідно з яким об'єм (масштаб) мережі подвоюється протягом пів року
Закон зростаючих віддач	відбиває канон, згідно з яким для актора навіть помилкові дії в мережі приховують кращі економічні перспективи, ніж бездіяльність або мережева ізоляція
Закон зворотного ціноутворення	відбиває правило «ціна мінус» (ринкова ціна – прибуток = цільова собівартість), відповідно до якого цільова собівартість мережевого блага калькулюється, виходячи із розрахунку його можливої ринкової ціни, яка зі свого боку має тенденцію зменшуватися одночасно із покращенням якості такого продукту
Закон економічної щедрості	відбиває імператив «прямуй до безкоштовного», згідно з яким, безперервне маніпулювання цінами на основний продукт, його субститути і комплементи є необхідною передумовою прибуткового ведення бізнесу
Закон уваги до інфраструктури	відбиває принцип «нагодуй мережу», відповідно до якого в мережевій економіці визначальних функцій набувають не власне суб'єкти (які внаслідок цього втрачають інституційну ідентичність і приховуються під знеособленою формою акторів), а ресурсні, фінансові, інформаційні та інші потоки, а також функціональні зв'язки й вузли.
Закон економічної відносності	постулює стан тимчасової збитковості (неефективності) бізнесу як атрибут руху до вершин економічного успіху й, навпаки, стан успіху як невідворотний переддень економічного занепаду
Закон заміщення	відбиває тенденцію заміщення (витіснення) матеріальних складових нематеріальними в економічних процесах й системах
Закон турбулентності	відбиває принципи ефективного мережевого управління на основі «ефекту маслобойки» – безперервного проектування нерівноважного стану мережі для імітації форматів інноваційної творчої руйнації
Закон благодійної неефективності	згідно з яким безрозсудність обумовлює майбутні економічні прориви і процвітання. Оскільки розвиток новітніх інформаційних технологій автоматично не призводить до зростання традиційних економічних показників, то ризики сміливого новаторства для акторів виявляються привабливішими за рутини звичної найманої праці

Джерело: складено автором на основі матеріалів: Семенов А. Новые правила для новой экономики. Дайджест статьи Кевина Келли из журнала "Wired". *Знание – Сила*. 1998. № 4. С. 20–29; Kelly Kevin New Rules for the New Economy: 10 Radical Strategies for a Connected World. N.Y.: Penguin Books. October 1999. URL: <https://kk.org/mt-files/books-mt/KevinKelly-NewRules-withads.pdf>.

Накопичена інформація про соціальні мережі змушує задуматися. Заданими фахівців мережевого маркетингу, з кінця 1990-х років психологія оперує поняттям "перманентна часткова увага", що характеризує спосіб життя людини, яка постійно залучена до виконання десятків справ і при цьому суттєво до них не заглиблюється. "Скануючи" навколишнє середовище в "пошуках нових можливостей", актор відчуває себе живим, перебуваючи вузлом певної мережі (матриці)⁷⁹. На думку психологів, автоматизм і механіцизм мережі здатні повністю поглинути людину; при цьому природні почуття та економічний раціоналізм втрачають для неї значущість, а мережева зв'язаність стає важливішою за предмет і зміст самого зв'язку.

З одного боку, з розгортанням економічних мереж зв'язки й відносини реального ринку ніби йдуть у небуття – переміщуються на різні рівні віртуального простору; з іншого – віртуальне стає реальністю, набуває економічної і політичної сили, здатності керувати дійсними подіями через інформаційне клонування людської поведінки. Так, на думку фахівців, хвиля фінансових потрясінь на рубежі XX–XXI ст. стала наслідком ланцюгової реакції фондових ринків на дії "клонуваних" брокерів, вбудованих до однотипних інформаційних алгоритмів. Така хвиля закономірно трансформувалася у глобальну фінансово-економічну кризу, яка згодом легалізувала стан загальної соціально-економічної нестабільності в межах моделі «нової економічної нормальності» (New Normal). Сучасні й майбутні хвилі глобальної пандемії підсилюють і урізноманітнюють стан суспільної нестабільності, збільшують амплітуду невизначеності господарських перспектив на тлі стрімкого звуження меж громадських прав і свобод, а разом з тим і можливостей суспільного історичного вибору.

Інформаційне суспільство, побудоване за мережевим принципом, іноді називають атенціональним (від англ. *attention* – увага) за характером його

⁷⁹ Стоун М., Вудкок Н., Мэтчингер Л. Маркетинг, ориентированный на потребителя. Москва: Изд. ФАИР, 2003. 336 с.; Гембл П., Тапп А., Энтони М., Стоун М. Маркетинговая революция. Москва: Баланс Бизнес Букс, 2007. 428 с.

внутрішньої сутності – відбору інформації, що створює знання. Тут увага перетворюється на вагомий економічних ресурс, проте виробництво наукового знання далеко не завжди є запорукою суспільного добробуту, адже майстерне маніпулювання «порожньою» інформацією стає все більш прийнятним різновидом вигідного бізнесу у вузькому і широкому його розумінні⁸⁰. Незважаючи на те, що ієрархію в мережевій економіці важко помітити, вона зберігається тут повною мірою; так, у глобальних масштабах (як і в межах національних держав), на думку фахівців, виокремлюються три рівня мереж⁸¹:

I. Мережі нетократії – представників нової правлячої еліти, що заступають місце капіталістів-підприємців епохи модерну.

II. Мережі буржуазії і консьюмеріату.

III. Мережі нижчого порядку, які об'єднують переважну більшість населення Планети.

Далеко не повний перелік характерних ознак мережевої економіки дозволяє зробити висновок про необхідність формування тут новітніх механізмів господарювання на засадах нової парадигми світоустрою. Проте організація суспільно-економічної діяльності напередодні постмодерну на глобальному і локальному рівнях, незважаючи на зовнішню новизну, здійснюється цілком традиційними методами. Ідеологи інформаційної економіки зазначають, що мережеве суспільство, попри проголошені заяви про прихильність демократичним цінностям, не керується принципами загальної соціально-економічної рівності. Втім, його нерівність, яка покликана гарантувати соціальну недоторканність для нетократії, за змістом є природною (генетичною). Вже сьогодні стає реальністю передбачена доктринерами нової економіки інструментальна генократія – генетичний (з народження) відбір кандидатів до верств нетократії за допомогою

⁸⁰ Нордстрем К. А., Риддерстрале Й. Бизнес в стиле фанк. Санкт-Петербург: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2003. С. 212–215; 264–270; Бард О., Зодерквист Я. НЕТОкратия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Санкт-Петербург: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. С. 32–42; Макаров А. Хулиномика. Хулиганская экономика. Москва: Издательство АСТ, 2017.

⁸¹ Бард О., Зодерквист Я. НЕТОкратия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. С. 82–90.

селективних технологій генетики і євгеніки. При цьому приналежність до "штабних мереж" забезпечує суб'єктам, крім панівного суспільного статусу, ексклюзивне споживання всіх видів ресурсів. Життєдіяльність же акторів мереж нижчого порядку організується за законами представницької демократії, коли формально їх громадські свободи не обмежується, але стратегічні рішення приймаються в мережах нетократії, «закритих від натовпу»⁸².

Загалом мережеві структури в економіці можна охарактеризувати як ефективне співіснування процесів, явищ і форм буття економічного простору, функціонально-відокремлених (розділених) в часі. Сукупність мережевих структур, що відображає процеси функціональної самоорганізації господарських систем, утворює своєрідне соціально-економічне поле – особливим чином організоване буття економічного простору з нескінченною кількістю вузлів і ступенів свободи. Важливо враховувати, що "ступені свободи" можуть бути реалізовані акторами мережевих структур лише в межах певної організаційної ієрархії. Однак справжній зміст поняття і відносин ієрархії як «священної влади» в суспільних та інтелектуальних колах сьогодні практично не обговорюється; владна ієрархія трактується (і відтворюється) як певна універсальна форма побудови соціально-економічних організацій (держави, фірми, домогосподарства, адміністративно-територіальних одиниць, галузей економіки) на основі підпорядкування "нижніх" і "верхніх" рівнів⁸³. Якщо ж йдеться про "священну владу", то наголос переважно робиться на церковну владну ієрархію.

До жорстко ієрархічних соціальних структур, як правило, відносять традиційну соціальну економіку адміністративного типу, тоді як ринкова економіка позиціонується як самоорганізована на основі горизонтальних

⁸² Мясникова Л. Смена парадигмы. Новый глобальный проект. *Мировая экономика и международные отношения*. 2006. № 6. С. 10–11.

⁸³ Философия и методология науки (понятия, категории, проблемы, школы, направления). Терминологический словарь-справочник. Москва – Берлин: Директ-Медиа. 2017. 276 с. URL: <https://terme.ru/termin/ierarhija.html>

контрактних зв'язків, демократична соціальна система. Проте протистояння двох зазначених типів соціально-політичної організації значною мірою є формальним, а по суті вони віддзеркалюють один одного. Так, традиційна демократична економічна система, що вабить громадян різноманітним ступенів свободи соціально-політичної мережі, насправді виявляється суспільством мережевої несвободи⁸⁴. Так само владна піраміда традиційного соціального суспільства, де кожен суб'єкт змушений сприймати волю держави як безальтернативний варіант власної вільної волі, насправді постає системою "ієрархічної несвободи". Отже, конструкти соціально-політичної ієрархії і демократії в завершеній (кінцевій) формі є недосконалими варіантами суспільного облаштування, відмінними від його гармонійної інституційної архітекτονіки, і в цьому сенсі постають не інститутами розвитку, а інституційною пасткою (мережею) для громадянського суспільства.

Політична організація суспільства міцно пов'язана з її економічною системою, визначає її і обумовлюється нею. Так, демократично організована господарська система постулює своїм базисним принципом пріоритет цінностей економічної ефективності на основі рівності суб'єктів перед законом; при цьому об'єднуючим економічним мотивом тут є споживання, його рівень, якість та ін. Тобто економічна демократія ціннісно орієнтує суспільство на стандарти масового споживання і безперервно вдосконалює еталони таких стандартів. У цьому сенсі суспільство економічної демократії (традиційної ринкової економіки) можна характеризувати як різновид господарської монополії, яка ґрунтується на відносинах символічної цінності (уявної соціальної вартості, за К. Марксом), котрі підривають принципи рівноважного функціонування і сталого розвитку такої системи як цілісного універсуму. Отже, не дивно, що на тлі ідейного панування (після руйнації ладу традиційного соціалізму) господарська модель економічної демократії

⁸⁴ Артюмова Т. І. Європейські цінності: ліберальна доктрина крізь призму методології політичної економії. *Економічна теорія*. 2019. № 4. С. 5–28.

безперервно продукувала механізми соціально-економічної дестабілізації, які згодом набули статусу актуальної, майже невідворотної, глобальної загрози для господарського буття через розгортання гібридної війни.

Загалом проблема стабілізації економічного розвитку як сприятливої передумови для повноцінної реалізації людського потенціалу на рівні світового соціуму і національних держав (в тому числі України) ніколи не втрачала актуальності. Інтерес до цінностей "простої" (середньої) людини як творчої особистості набув актуальності з початку, й особливо з другої половини, ХХ ст. і поєднувався з прагненнями до перегляду існуючої моделі господарського ладу. У цей період накопичені науково-технологічні знання, інвестиції в освіту й здоров'я людини та інші нематеріальні показники стали офіційно враховуватися як елементи національного багатства. Наукове осмислення феномена людського капіталу в 1980-ті роки призвело до формування глобальної концепції людського розвитку, відповідно до якої підвищення рівня доходів найманих працівників постає не кінцевою метою економічної політики держави, а одним із способів розширення вибору людини в процесі реалізації своїх потреб і досягнення параметрів гідної якості життя⁸⁵.

В Україні концепція людського розвитку ще тільки має бути покладена в основу стратегії формування соціально орієнтованої ринкової економіки європейського типу, і це може стати визначальним чинником посилення суспільної привабливості здійснюваних реформ, забезпечення їм широкої громадської підтримки, утвердження сучасних європейських стандартів якості життя.

Останнім часом в Україні докладаються істотні зусилля для підвищення загального рівня доходів і якості життя населення. Державні програми передбачають скорочення масштабів заборгованості з виплат заробітної плати, реформування систем пенсійного забезпечення, освіти та

⁸⁵ Поряд із позитивною тенденцією людського розвитку прагнення світових еліт до модернізації існуючої моделі господарського ладу актуалізувало феномен гібридної війни, яка згодом набула гострої фази через руйнівне військове вторгнення Російської Федерації на територію суверенної України.

охорони здоров'я. З початку 2000-х років спостерігається постійне зростання мінімальної і середньомісячної заробітної плати майже у всіх сферах економіки. Так, за період з 2000 по 2007 рр. мінімальна заробітна плата в Україні збільшилася більш ніж у 5 разів. З початку 2021 р. вона зросла на 20 % проти попереднього року і становила 6 тис. грн (177 євро); наступне підвищення (до 6,5 тис. грн) відбулося в грудні 2021 року. І хоча сьогодні рівень мінімальної зарплати в Україні є майже в два рази меншим за найнижчий і в 12,5 раза – за найвищий (у Люксембурзі) її стандартів у країнах-членах ЄС, проте з урахуванням паритету купівельної спроможності він номінально виявляється майже в чотири рази більшим (адже, відповідно до розрахунків МВФ, реальний курс гривні в чотири рази вище за номінальний)⁸⁶. Таким чином, загальна розбіжність мінімальних зарплат в Україні і країнах ЄС скорочується. Незважаючи на бойові дії, в Україні протягом 2022 р. передбачається підвищення рівня мінімальної заробітної плати. Так, з 1 жовтня мінімальна заробітна плата становитиме 6700 грн, тоді як середня заробітна плата має тенденцію до зниження: в січні вона становила 14577 грн, а у квітні за вакансіями скоротилася на 10 %⁸⁷.

Разом з тим фахівці відзначають, що протягом всього періоду ринкового реформування заробітна плата в Україні зростала більш високими темпами порівняно з продуктивністю праці; в 2006–2007 рр., наприклад, цей розрив був триразовим. Сьогодні рівень продуктивності праці в Україні становить 5 дол. на людину-годину; і це є дуже низьким показником проти показників як країн п'ятірки світових лідерів (від 68 до 103 дол.), так і найближчих сусідів – Словаччини (44 дол.), Угорщини (38 дол.), Болгарії (26 дол.). Навіть у вітчизняній ІТ-галузі продуктивність праці становила 22 дол. на людину-годину, що нижче її середнього рівня у вище перелічених

⁸⁶ Омельчук Н. Сравниваем с Украиной: обзор минимальных зарплат в Европе. 22.02.2021. URL: <https://psm7.com/money/sravniwaem-s-ukrainoj-obzor-minimalnyx-zarplat-v-evrope.html>

⁸⁷ Мельник С. Середня зарплата за вакансіями знизилася на 10 %. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/04/22/686128/>

країнах⁸⁸. За рівнем середньої номінальної заробітної плати Україна, як і раніше, відстає навіть від країн СНД. Істотні відмінності в оплаті праці зберігаються по галузях; відносини перерозподілу не вигідно впливають на стан добробуту працівників соціального забезпечення, науки, освіти, охорони здоров'я, культури, мистецтва – всіх, хто покликаний забезпечувати накопичення людського капіталу. Найважливішою проблемою залишається соціально-економічне розшарування. Світова статистика останніх десятиліть свідчить про те, що істотна диференціація населення за доходами перетворюється на глобальну тенденцію, втім, особливо гостро така проблема проявляється в країнах пострадянського простору. Так, в Україні за роки ринкового реформування тенденція соціально-економічного розшарування стала майже закономірністю. Співвідношення між грошовими доходами 10% полярних груп населення становило в 1993 р. – 6,7 разів; в 1995 р. – 13 разів; в 1998 р. – 16,1 разів; в 2007 р. співвідношення середньодушових грошових доходів 20% найбільш і 20% найменш забезпечених соціальних верств набуло 4,1 разів⁸⁹, в 2006 р співвідношення доходів найбільш багатих і бідних верств населення, за розрахунками Т. Кір'ян і М. Шаповал, становило 30 до 12⁹⁰. За деякими даними, до 2012 р. такий розрив збільшився до 40 разів⁹¹.

На думку А. Гриценка, кризові явища в розподільних відносинах постсоціалістичних країн обумовлені особливостями інверсійного типу соціалізації економіки. У процесі ринкової трансформації колишня система розподілу зруйнувалася, а нова модель соціалізації капіталу остаточно не сформувалася, внаслідок чого виникли великі інституційні "розриви" в соціально-економічній тканині суспільства⁹². Втім, практика ринкового реформування в пострадянських країнах налічує вже 30 років, і за цей час тут

⁸⁸ Тимошук Н. Главная цель Украины. Что отличает богатые страны от бедных. 10.08.2020. URL: <https://biz.nv.ua/experts/proizvoditelnost-truda-i-bednost-ukrainy-kak-stat-bogatoy-stranoy-novosti-ukrainy-50105103.html>

⁸⁹ Статистичний щорічник України за 2007 рік. Київ: Держкомстат України, 2008. С. 413.

⁹⁰ Кір'ян Т., Шаповал М. Насущні проблеми соціальної політики та шляхи їх вирішення. *Україна: аспекти праці*. 2006. №6. С. 3 (3–6).

⁹¹ Зануда А. Имущественное неравенство в Украине: хуже, чем на "Диком Западе". URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2012/02/120210_ru_inequality_usa_uk_ukraine_yg

⁹² Гриценко А. А. Структура ринкової трансформації інверсійного типу. *Економіка України*. 1997. № 1. С. 4–10.

так і не вкоренилися норми ефективного соціально відповідального господарювання в оточенні власників корпоративного типу, не відбулася адекватна трансформація суспільного сектора, не позначилися контури творчої системи суспільних цінностей та нової соціальної структури на підґрунті широких серединних верств.

Невирішені проблеми в соціальній сфері та суспільному секторі суттєво загострилися під час руйнівного воєнного вторгнення Росії на територію України. Відтворювальні процеси в економіці суттєво порушилися. Так, за результатами опитувань, через війну половина вітчизняних підприємств майже припинила свою діяльність (хоча у травні 2022 р. було перезапущено чверть підприємств малого і середнього бізнесу); ризики ведення бізнесу змусили близько 30 % підприємців здійснити його релокацію всередині України, 10 % – за кордон. 52 % компаній зазначили, що їм довелося змінити бізнес-моделі, 40 % – здійснили скорочення витрат, 20 % – запустили нові бізнес-напрями чи послуги, лише 17 % компаній не зазнали змін. 20 % представників бізнес-спільноти зазначили, що потужності їхніх компанії мають незначні ушкодження, 3 % – невинуватні ушкодження, 6 % не мають інформації щодо пошкоджень⁹³.

Сьогодні, як ніколи раніше, стає очевидним, що впоратися з наростаючими загрозами, покладаючись лише на принципи економічної самоорганізації, неможливо. Успішне повоєнне відновлення України значною мірою залежатиме від стабілізації економічного розвитку, що у свою чергу, вимагає створення відповідних управлінських механізмів, адекватних законам функціонування гармонійної інституційної архітекτονіки⁹⁴.

Щодо планів повоєнного оновлення економіки України, Європейська комісія офіційно ініціювала проєкт "Відбудувати Україну" (Rebuild Ukraine). Зусилля з відновлення мають очолити українська влада у тісній співпраці з

⁹³ Мельник С. В Україні продовжує працювати 90 % підприємств. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/19/685976/>

⁹⁴ Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д.э.н. А.А. Гриценко. Харьков: Форт, 2008. С. 9.

Європейським Союзом та іншими ключовими партнерами: країнами Великої сімки, Великої двадцятки, іншими третіми країнами, а також міжнародними фінансовими інститутами та міжнародними організаціями. Єврокомісія планує очолити Платформу з відновлення України, яка працюватиме як всеосяжний орган стратегічного управління, відповідальний за затвердження плану відновлення, складеного та реалізованого Україною за підтримки адміністративного потенціалу та технічної допомоги з боку ЄС. Непередбачені потреби, викликані війною, потребують пошуку нових джерел фінансування, але вже у 2022 р. Європейська комісія передбачає надати Україні спеціальну макрофінансову допомогу у сумі до 9 млрд євро⁹⁵.

Втім, для оволодіння глобальними ідейними й конкурентними перевагами в довгостроковій перспективі в Україні розробку планів повоєнного відновлення доцільно сполучати з програмами формування, інституційного закріплення і успішного випробування (в процесі реформування суспільного сектора) механізмів ефективної взаємодії державної організації і ринкової самоорганізації.

На перший погляд здається, що в системі ринкової самоорганізації роль держави повинна обмежитися розробкою загальних "правил гри" для економічних агентів, але така її функція не може бути самодостатньою. Дійсно, в інформаційно-мережевій економіці держава втрачає характерні для індустріального суспільства функції головного розпорядника грошей і споживача матеріальних ресурсів. Однак її значущість як виробника суспільних благ, специфічної "соціальної технології", найбільшого інвестора зберігається. Інформаційне суспільство ґрунтується на інтелектуальній інфраструктурі, отже, *державні витрати на розвиток галузей освіти, науки і досліджень, фінансування закладів охорони здоров'я, культури, мистецтва – ключових секторів відтворення людського потенціалу цілком резонно кваліфікувати як повноцінні економічні інвестиції*. При цьому власне

⁹⁵ Єврокомісія офіційно запропонувала створити новий механізм для відновлення України. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/05/18/687184/>

"виробництво" благ, від творчих суб'єктів-професіоналів до відповідних продуктів, включаючи продуктивні й військові технології, інформацію та ін., доречно здійснювати в межах широкого спектра інформаційно-комунікативних мереж і цифрових платформ.

Проекція принципу оптимальності, за Парето, на діяльність держави як економічного суб'єкта дозволяє виявити умови його ефективного рівноважного функціонування в інформаційному суспільстві. Оскільки в державній власності повинні знаходитися тільки ті матеріальні та фінансові ресурси, які неможливо задіяти на менш високому рівні спільноти, то *стан ефективної економічної рівноваги держави одночасно обумовлює і оптимізацію його соціальної функції*⁹⁶. Така рівновага формується в ході оптимізації соціально-економічних параметрів двостороннього процесу руху ресурсів (включаючи передачу прав на формування бюджетів, збір податків та ін.): з одного боку, в напрямі від окремого індивіда до локальних груп і спільноти в цілому, з іншого – в протилежному напрямі. *Лише в окремому випадку, коли у держави відсутня актуалізована потреба у виробництві певного блага і, відповідно, немає коштів для її задоволення, умови ефективної рівноваги відбивають мікроекономічний принцип рівності граничних витрат і граничної корисності; в загальному ж сенсі ринкова ціна будь-якого економічного блага, в тому числі, виробленого державою, має відображати його соціальну корисність.*

Порушення детермінації між цілями економічних суб'єктів і засобами їх досягнення спричиняє появу негативних суспільних ефектів. Так, факт наявності надлишку ресурсів в розпорядженні держави означає їх пряму розтрату внаслідок нераціональної економічної поведінки і свідчить про можливості Парето-поліпшень суспільного добробуту шляхом повернення іншим суб'єктам ринку частини надміру усупільнених коштів. У зв'язку з цим *послідовна приватизація об'єктів державної власності є атрибутом*

⁹⁶ Гринберг Р., Рубинштейн А. "Социальная рента" в контексте теории рационального поведения государства. *Российский экономический журнал*. 1998. № 3. С. 61 (58–66).

раціональної поведінки держави в умовах становлення інформаційно-мережевого суспільства. Протилежна ситуація складається за недотримання принципу відповідності в ході процесів приватизації, зокрема, при продажу (здачі в оренду) об'єктів державної власності за заниженими цінами – без урахування їх соціальної корисності, що надає можливість присвоєння приватними особами соціальної ренти. Введення спеціального рентного податку для вилучення до казни надлишкового приватного доходу також відповідає принципам раціональної поведінки держави.

В реаліях сучасного інформаційно-мережевого суспільства раціоналізація поведінки держави, яка постає передумовою підвищення глобальної конкурентоспроможності національної економіки, успішного протистояння військовому вторгненню з боку Росії, повоєнного відновлення, зумовлює необхідність політики стимулювання високотехнологічних корпоративних альянсів. Така політика, як свідчить досвід провідних європейських країн, успішно здійснюється обома вище зазначеними способами. Так, у Франції проекти інноваційного розвитку спираються на концептуальний синтез ліберальних й дирижистських підходів і реалізуються за програмами активної приватизації. Втім, держава заохочує процеси капіталізації в економіці за довгостроковою участю зарубіжних інвесторів при збереженні права організації центрів наукових досліджень і виробництва, а також прийняття ключових інноваційних рішень за національними суб'єктами⁹⁷.

На відміну від Франції, польський уряд прагне стимулювати інноваційні процеси в суспільстві за рахунок розширення державної участі в економіці. Після глобальної фінансово-економічної кризи цінності національного економічного суверенітету і суспільної солідарності стали пріоритетними при формуванні напрямів економічної політики. Частиною такої політики стали програми «одомашнення», «реполонізації» економіки,

⁹⁷ Клинова М. Приватизационная составляющая в инновационной политике Франции. *Мировая экономика и международные отношения*. 2018. № 10. С. 37–45.

перегляду (аж до націоналізації шляхом викупу об'єктів і навіть розриву контракту) сумнівних приватизаційних схем. Альтернативою приватизації стає політика більш ефективного управління державним майном, приватизація ж розглядається як складова програм кризового фінансового управління⁹⁸.

Незважаючи на різноманітність підходів до перетворення відносин власності в Польщі і у Франції, їх об'єднують загальні тенденції, а саме: уряд задає чіткі орієнтири і генерує адекватні інформаційні сигнали для громадськості про зміст і результати економічної політики, створює ефективні інститути інноваційного розвитку. Підтвердженням правильності обраного політичного курсу служать реальні досягнення з підвищення конкурентоспроможності національної економіки і добробуту громадян. Аналогічна система цінностей є бажаною для супроводу процесів перетворення власності в економіці України та національного суспільного згуртування для успішного протистояння військовій агресії.

Адаптація до вітчизняних реалій інституту ефективної економічної рівноваги держави, на нашу думку, сприятиме становленню в Україні ринку суспільних товарів як адекватної сучасним умовам форми державно-приватного партнерства з метою продуктивного застосування накопиченого людського потенціалу. Формування ринку суспільних товарів відповідає глобальній тенденції перетворення суспільного сектора економіки. Дійсно, на рубежі століть у провідних країнах світу відбулося суттєве скорочення суспільного сектора внаслідок "відходу" держави з багатьох сфер господарської діяльності. При цьому адміністративно-розподільні механізми надання суспільних благ поступово детермінуються ринковими (економічними); прерогативою держави стає виробництво суспільних благ з сильними зовнішніми ефектами, значущість яких визначатиметься нагальними потребами часу (зокрема, як сьогодні, вимушеними військовими

⁹⁸ Синицына И., Чудакова Н. Поможет ли Польше огосударствление экономики? *Мир перемен*. 2019. № 1. С. 11–25.

діями та ін.). До сфери виробництва і розподілу інших суспільних благ через механізми партнерських відносин у гнучких мережевих структурах активно залучаються суб'єкти різної інституційної приналежності.

Проте необхідно визнати, що реформування суспільного сектора за відсутності належного теоретичного обґрунтування відбувається значною мірою непослідовно, невпорядковано. Дійсно, серед сучасних економістів немає єдності в думках щодо визначення суспільного блага, недостатньо опрацьованим в науковій літературі залишається взаємозв'язок між поняттями "товар", "суспільне благо", "суспільний товар", що зі свого боку ускладнює ідентифікацію ринку суспільних товарів як інституту. Як правило, при класифікації економічних благ використовуються два критерії – ступінь їх доступності для споживання і характер розподілу серед споживачів. Відповідно до першого, виділяються ознаки виключення-невиключення блага, до другого – конкурентного-неконкурентного розподілу. Однак такий підхід вимагає уточнення, а саме: ступінь доступності (виключення) є визначальною ознакою для класифікації самих економічних благ, тоді як ступінь конкурентного розподілу благ серед споживачів дозволяє виявити умови ефективного доступу до їх споживання.

Так, в основі поділу економічних благ на приватні, суспільні та змішані лежить їх здатність задовольняти індивідуальні, групові або суспільні потреби згідно зі ступенем втіленої в них індивідуальної і соціальної корисності. Наприклад, блага з домінуючою індивідуальною корисністю, що вирізняються чіткими ознаками конкурентного розподілу та виключення зі споживання, є приватними товарами. Чисті суспільні блага мають переважно соціальну корисність, ознаки неконкурентного розподілу й невиключення зі споживання, задовольняють загальносуспільні потреби. Змішані (квазісуспільні) блага є носіями різного ступеня співвідношення індивідуальної і соціальної корисності, відносно конкурентними і частково виключеними зі споживання. Саме ці блага можна назвати суспільними товарами, а організовану сукупність економічних відносин, що закономірно

обслуговують купівлю-продаж таких товарів, доцільно ідентифікувати як інститут ринку суспільних товарів.

З урахуванням зазначеного, сучасна господарська система має набути трирівневої структури. Верхній її щабель пов'язаний з виробництвом і наданням чистих суспільних благ, що забезпечують відтворення життєвих потреб соціуму; він відображає сферу впливу і соціально-економічну міць національної держави. Нижній рівень представлений ринком приватних благ, безумовно конкурентних і виключених зі споживання, є сферою реалізації приватного інтересу, вільної взаємодії ринкових сил попиту і пропозиції. Третій рівень – ринок суспільних товарів – забезпечує узгодження приватного і суспільного інтересу і формує засади економіки довіри. Саме ринок суспільних товарів утворює адекватну платформу для ефективного застосування накопиченого людського капіталу. Адже високорозвинений людський капітал і сам є різновидом суспільного товару із значним позитивним ефектом зовнішнього переливу.

Втім, сьогодні говорити про реальне становлення ринку суспільних товарів як початок закономірного перетворення суспільного сектора і загальної гармонізації соціально-економічного розвитку занадто передчасно. Практика господарського життя на початку XXI ст. свідчить про посилення старих і появу нових суспільних суперечностей і відчужених форм. *На тлі глобальних ринкових трансформацій й тотальної перехідності під впливом інформаційно-цифрових технологій піддалася руйнації патерналістська модель соціальної ринкової держави, а разом з тим і панівні стандарти нормального відтворення серединних верств населення.* Проте адекватного заміщення зруйнованої системи суспільного сектора передбачуваною моделлю ефективної держави не відбулося⁹⁹.

Нинішня глобальна модель суспільного господарювання також набула потрібної будови, але за характером і змістом вона суттєво відрізняється від

⁹⁹ Артюмова Т. І. Відносини суспільного відтворення в Україні у контексті трансформації моделей державного управління. *Економічна теорія*. 2016. № 3. С. 5–17.

гармонійно облаштованої інституційної архітекτονіки. Найбільш явну платформу тут становить традиційна ринкова економіка, на яку (у вигляді цифрової віртуальної реальності) «нашаровуються» інформаційний сектор і мережеві структури, а в надрах відбуваються метаморфози, пов'язані з переструктуруванням економічного порядку, згортанням відносин соціалізації та активізацією законів капіталістичного укладу. Одними з вагомих причин розширення зони відчуження в такій економіці є послаблення творчого характеру праці й активізація рентних механізмів капіталізації, котрі, з одного боку, гасять стимули ефективного рівноважного економічного розвитку, з іншого – консервують духовний застій у суспільстві. Під впливом зазначених суперечливих тенденцій загострилося *глобальне протиріччя між багатими країнами-рантьє і більшістю населення світу, вимушеного надмірно працювати, не виходячи за поріг бідності*. Експерименти з упровадження практик безумовного доходу свідчать про те, що все населення розвинених країн може поступово перетворитися на суб'єктів-рантьє, які мінімізують витрати отримання нетрудових доходів.

Отже, можна вважати, що суспільні сподівання відносно поступового узгодження раніше окреслених законів «нової економіки» із законами традиційного ринку не виправдали себе¹⁰⁰. В цілому наростання відносин відчуження в сучасному інформаційному суспільстві обумовлюється деградацією системи абстрактно-логічного мислення. Відомо, що упродовж ХХ ст. наука виявила себе провідною продуктивною силою суспільства, потужним знаряддям перетворення і конструювання навколишнього середовища. Однак, не спираючись методологічно на адекватну ціннісну систему, сучасна наука з усім її могутнім розгалуженим інструментарієм постає функціонально неспроможною, не здатною вказати шляхи розбудови суспільства, прийнятного для життя, а отже, гідно відповісти на новітні виклики буття.

¹⁰⁰ Вайнштейн Г. От новых технологий к "новой экономике". *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 10. С. 29 (22–29).

Зважаючи на те, що глобальні виклики й загрози обумовлюються ринковими трансформаціями, нагального пояснення потребують економічні засади й закони глобалізації, пов'язану з цим історичну місію покликана виконати економічна теорія. Однак сучасна економічна теорія за своєю природою залишається традиційною і у повній мірі не усвідомлює своїх творчих сил¹⁰¹.

Істинну відповідь на глобальний суспільний запит сьогодні може дати лише релятивістська економічна наука, здатна адекватно осмислити соціально-економічні підстави загального феномена відносності. Саме така наука за своєю суттю постає інституційною класичною теорією та здатна сформувати належну методологічну платформу для розбудови гармонійної інституційної архітекτονіки, що функціонує за законами ефективної економічної рівноваги. При цьому поняття інституту як перетвореної форми економічної цінності – економічного блага, єдиного у троїстій визначеності граничної корисності, вартості і ціни – є адекватним підґрунтям для розбудови релятивістської економічної науки (логіки серединного шляху)¹⁰². Інститут економічної цінності (економічного вибору) як генотип господарської системи фокусує все різноманіття форм і проявів суспільних ціннісних відносин і тим самим закладає основи єдиної інституційної (релятивістської) картини світу.

З позицій ціннісної методології раніше зазначена проблема співвідношення ієрархії і мережевих структур, процесів самоорганізації і організації в економіці отримує таке пояснення. Соціальна ієрархія і економічна мережа в завершеному вигляді є маргінальними підставами буття. Адже абсолютна свобода вибору, так само як і жорстка причинно-наслідкова його детермінація, є граничним законом розвитку складних систем; і лише у проміжному, взаємно перетікаючому, відносному стані вони можуть адекватно відобразити і розкрити шляхи конструювання гармонійних

¹⁰¹ Артёмова Т. И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формирования. С. 7–11.

¹⁰² Там само. С. 7–11.

порядків з хаосу¹⁰³, на яких знімається сама проблема вибору і супутній їй стан невизначеності соціально-економічних перспектив.

Загалом володіння ціннісною економічною методологією є запорукою не лише проведення належних наукових досліджень, але й розробки ефективних стратегій господарського розвитку, забезпечення міцного ідейного підґрунтя для набуття конкурентних переваг та успішного протистояння воєнним загрозам.

¹⁰³ Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с Природой. Москва: Прогресс, 1986.